

(On)zin van de Klassieken in de 21ste eeuw

Toespraak gehouden voor de plechtige opening van het Gents Instituut voor Klassieke Studies, Gent 10 februari 2010.

Classics is not a subject ... in Academia

‘Classics is not a subject. Ancient history is a job for historians, ancient philosophy for philosophers, ancient literature for those whose concerns are literary. Classics is not a subject....’¹. Met deze woorden gooide sir Moses Finley 50 jaar geleden de knuppel in het hoenderhok van de Classics in Cambridge. Hij pleitte voor een nieuwe benadering van de Oudheid, die niet langer op filologische gronden zou steunen. De vensters moesten worden open gezet naar comparatief onderzoek en naar de sociale wetenschappen.

Een halve eeuw later heeft Finley zijn zin gekregen. Vragen, methodes en modellen uit diverse disciplines hebben de Klassieke Geschiedenis, Letterkunde, Archeologie etc. op fundamenteel nieuwe leest geschoeid. Het zijn deelgebieden geworden van ‘Geschiedenis’, ‘Letterkunde’, ‘Archeologie’ etc. in plaats van subspecialiteiten van de ‘Altertumswissenschaft’.

Daarmee zijn we aan het eindpunt gekomen van een proces dat in het ontstaan zelf van de Altertumswissenschaft besloten ligt. De grondlegger van deze Friedrich August Wolf, stelde de menselijk natuur en de ontwikkeling van ‘geest en gemoed’ als ultieme studieobject van de Klassieke Filologie. De studie van de antieke literatuur was hiertoe de meest geëigende weg, maar het doel impliceerde dat de Oudheid in zijn totaliteit moest bestudeerd worden, zodat de relatie van de tekst tot zijn auteur, lezers en cultuur zou duidelijk worden. Dit veronderstelde dat de strikte principes van de Filologie ook toegepast werden in het onderzoek naar de geschiedenis, kunst, recht etc. van de antieken. Mits de nodige methodologische ‘discipline’ meende Wolf dat dit onderzoek tot even betrouwbare inzichten kon leiden als in de ‘Genaue Wissenschaften’².

De Altertumswissenschaften manifesteerden zich als een zelfstandig vakgebied en namen de leiding in de modernisering van de ‘humane wetenschappen’. Het Duitse voorbeeld vond navolging in de rest van wereld en het vakgebied nam een hoge vlucht in de 19^e eeuw. De principes die het vooropstelde werden toonaangevend voor de andere humane wetenschappen die zich in de loop van de 19^e eeuw als zelfstandige disciplines ontwikkelden.

¹ WATSON George, The man from Syracuse. Moses Finley 1912-1986, in: *The Sewanee Review* 112 (2004), p. 131-137.

² WOLF Friedrich August, *Darstellung der Althertumswissenschaft. Nebst einer Auswahl seiner kleinen Schriften und literarischen Zugaben zu dessen Vorlesungen über die Alterthumswissenschaft*, ed. S.F.W. Hoffmann, Leipzig 1833, p. 8.

Tot de eerste wereldoorlog hield de ontwikkeling in de Oudheidkunde gelijke tred met evoluties in het historisch, archeologisch en letterkundig onderzoek. Zij bleek zelfs bijzonder invloedrijk voor de andere humane wetenschappen. Karl Marx promoveerde tot doctor in de filosofie met een proefschrift over de natuurfilosofie van Democritus en Epicurus (1843), Max Webers 'Habilitationsschrift' in de rechten ging over *Die römische Agrargeschichte* (1892), Nietzsche's vroege carrière als professor Klassieke Philologie in Basel (1869) is genoegzaam bekend.

Vanaf het interbellum echter deed de wet van de remmende voorsprong zich voelen. Terwijl de school van de *Annales* het historisch onderzoek van middeleeuwen en moderne tijden verbond met de sociale wetenschappen bleef de Klassieke Geschiedenis op zichzelf staan. De Klassieke Archeologie hield de blik gericht op monumenten en kunstwerken. Klassieke Letterkunde bleef trouw aan de hermeneutische traditie tegen de ontwikkelingen in de literatuurtheorie in. Het zou onrechtvaardig zijn te stellen dat er geen vooruitgang was tussen de 'twenties' en de 'seventies'. Maar het was een groei langs de gebaande paden, met de vanouds ontwikkelde en vertrouwde middelen.

Deze situatie kantelde in de jaren '70 en '80. Vandaag vinden wij als klassiek historici, archeologen, letterkundigen enz. weer aansluiting bij onze collega's van andere periodes. We stellen weer dezelfde vragen en stellen dezelfde eisen aan onze antwoorden. We doen dit echter niet meer binnen het gemeenschappelijke vakgebied van de 'Classics'.

Dit vakgebied is grotendeels weg, en we moeten daar niet rouwig om zijn. Onze kennis van de klassieke geschiedenis, archeologie, letterkunde en taalkunde is exponentieel toegenomen dankzij de inzichten en methodes die in andere domeinen (moderne geschiedenis, algemene taalkunde, ...) verworven werden. Onze onderzoeksmethodes zijn verbeterd, onze resultaten robuuster geworden.

Maar elk voordeel heeft zijn nadeel. Literatuurwetenschappers begrijpen de klassieke teksten beter, maar historici gebruiken dezelfde teksten op naïevere wijze dan ooit. Letterkundigen zien zelden achter het gordijn van de narratieve geschiedenis. Archeologische datasets spelen een grotere rol in het historisch onderzoek dan vroeger, maar historici beseffen nauwelijks wat er de beperkingen van zijn.

Samenwerking is dus nuttig; niet omdat geen zinvolle projecten zouden mogelijk zijn, maar omdat we op hetzelfde onderzoeksdomein werkzaam zijn. Onze vragen en doelstellingen verschillen maar we bestuderen dezelfde mensen, verwezenlijkingen en cultuur. Net zoals het zinvol is American Studies, European Studies, Medieval Studies enz. te bundelen, is het zinvol om Klassieke Studies te bewaren als onderzoeksdomein waarbinnen diverse disciplines actief zijn, die elk een andere dimensie van dezelfde werkelijkheid onderzoeken met eigen theorieën en methodes.

Classics als vormingsdomein in de actualiteit

Er is echter nog een ander aspect van belang. Globaal genomen stappen slechts 5-10% van de afgestudeerden in het onderzoek. Meer dan 90% van onze afgestudeerde ‘Meesters’ – ongeacht hun opleiding – wordt geen onderzoeker. Naast de eenheid van het onderzoeksdomein stelt zich dus de vraag naar de eenheid van het vormingsdomein.

Wij leveren goede historici af, goede letterkundigen, archeologen, filosofen en ga zo maar door. Moeten we ook goede ‘classici’ afleveren – in de intellectuele en culturele zin van het woord: mensen die de erfenis van de klassieke beschaving herkennen in de wereld van nu ; mensen die de actualiteit betekenis kunnen geven vanuit hun klassieke vorming ; die vanuit deze betekenis kunnen participeren aan de samenleving en een bijdrage – cultureel/artistiek en intellectueel – kunnen leveren aan de wereld van nu ?

Moeten we hen vanuit Academia ondersteunen? Ook dit behoort immers tot de maatschappelijk opdracht van de universiteit: reflecteren over de waan van de dag, ondersteuning bieden aan zij die dit willen doen als burger, kunstenaar, schrijver, opiniemaker, beleidsmaker, vakbondsman of ondernemer enzovoort.

De Grieks-Romeinse cultuur heeft een onuitwisbare stempel gedrukt op de westerse geschiedenis. Veel van onze fundamentele culturele reflexen zijn Grieks/Romeins: het vertrouwen in de ratio als het meest probate middel om de wereld waarin we leven te doorgronden ; maar net zo goed het schuldloze genot van de zintuiglijke passie; de overtuiging dat mensen (en geen goden) hun wereld maken en ordenen – dat recht een zaak is van mensen ; maar ook dat er eeuwige waarden zijn waaraan zelfs de goden onderworpen zijn – dat goddelijke macht ook ‘zondig’ kan zijn.

Om het met Richard Dawkins te zeggen : veel van onze belangrijkste en dominante ‘memen’ vinden hun ontstaan in de Grieks-Romeinse cultuur. In tegenstelling tot biologische evolutie is de culturele erfenis van de klassieken echter niet enkel het resultaat van evolutie, maar ook van reflectie door denkers en kunstenaars sinds de renaissance. Zij pikten de klassieke ‘memen’ weer op, selecteerden, transformeerden en integreerden ze in nieuwe schema’s.

Moderniteit en verlichting zijn zowel de erfenis van de oudheid als de vrucht van reflectie over de oudheid³. In de woorden van de Engelse moraalfilosoof (en Oxford classicus) Bernard Williams: ‘To learn about the Greeks is more immediately part of self-understanding. It will continue to be so even though the modern world stretches round the earth and draws into itself other traditions as well. Those other traditions will give it new and different configurations, but they will not cancel the fact that the Greek past is especially the past of modernity’.

³ WILLIAMS Bernard, *Shame and necessity*, Berkeley & Los Angeles, 1993 (Sather Classical Lectures 57), p. 3.

Deze moderniteit is geen onverdeeld positief verhaal. De excessen van zowel het individualisme als het collectivisme die de 20ste eeuw tekenden vonden gemakkelijk hun legitimatie bij Grieken en Romeinen. De ‘classics’ hebben veel weg van een grabbelbox die elk discours cachet kunnen geven. Athene als voorbeeld voor de radicale democratie, het Keizerlijk Rome om het Caesarisme te legitimeren, Aristoteles als propagandist van de ‘natuurlijke slavernij’. De oudheid zit vol tegenstrijdigheden. Socrates geldt als de eerste die bereid was te sterven voor de vrijheid van denken, maar in de ideale staat van Plato, zou Socrates al veel vroeger zonder pardon ter dood veroordeeld zijn.

Het zijn dergelijke tegenstrijdigheden waardoor de ‘classics’ eeuwen lang zowel het materiaal leverden waarmee culturele en politieke elites hun positie rechtvaardigden, als argumenten om deze elites te bekritisieren. Henry David Thoreau – radicaal pacifist en tegenstander van slavernij – liet zich inspireren door Antigone van Sophocles⁴ bij het schrijven van zijn *On Civil Disobedience* (1849) dat het eigen geweten boven gehoorzaamheid aan de wetten plaatste, maar was tegelijk een bewonderaar van Plato en identificeerde zich met de filosoof Zeno van Citium.

De legitimerende en ondermijnende rol van de classics is voorbij. Zij hebben niet langer het gezag om daden van goed of kwaad te ondersteunen. Als ethische referentiecultuur – naast de Judeo-Christelijke – hebben de Klassieken afgedaan. Maar dat betekent niet dat de ‘classics’ geen inspiratie meer kunnen leveren om onze plaats in de wereld vandaag te zoeken. Integendeel. In de wereld van na de Shoah, na Hiroshima, na de sexy sixties, na de val van de Muur, na 9/11 ... kortom in de na-moderne wereld waarin de axioma's van Christendom en Verlichting verdwenen zijn, is het onvermijdelijk terug te kijken naar de wortels van onze culturele identiteit.

In de Klassieke Cultuur vinden we het beste en het slechtste terug van de mens die wij zijn. Geen rozenvingerige dageraad van redelijkheid en menselijkheid, maar een onredelijke en woeste wereld, waarin mensen ‘jenseits von Gut und Böse’ met vallen en opstaan, met kille berekening en verwoestende passie, met insluiting en uitsluiting van ‘de’ Ander, voor zich een *polis* – een genormeerde mensen-maatschappij uitbouwen.

Vandaag stellen we vast dat ‘de oudheid’ populair is in zowel de populaire cultuur als in de ‘Hoge’ cultuur. Riddley Scot's ‘Gladiator’, TV-series als Rome, strips als ‘Murena’, detectives als Steven Taylors Gordianus, historische romans als ‘Terentia’ van Adelheid van Beuning, Google Earth die een virtueel Rome online plaatst.

Het slagveld bij Kalkriese waar Varus in 9 n.C. met drie legioenen in drie bloedige dagen uitgemoord werd door een verbond van Germaanse stammen, werd in 2009 door Jan Hoet geëvoceerd in het 120km lange kunstparcours ‘Colossal’, als een archetypisch lijdensverhaal over 14 sites / staties.

⁴ Richard Carl J., *The Golden Age of the Classics in America*, Harvard, 2009, p. 133

In podiumkunsten blijven de Griekse tragedies stof leveren voor nieuwe bewerkingen. Figuren en verhalen uit de oudheid blijven theatermakers inspireren; van Jan Decorte's Bacchanten tot de Olense 'Tejaterbende Oeps' die in het NTG een heel eigen Lysistrata ten tonele brengt. Michael De Cock herwerkt samen met het Brussels Jazz Orchestra en illustratrice Gerda Dendooven verhalen van Ovidius tot een totaalspektakel voor kinderen annex boek en cd. 'Het mooie aan de klassieker van Ovidius, vindt Michael De Cock, is dat er achter elke verhaallijn een roman verscholen zit. 'Iedereen ziet er iets anders in'⁵.

Boeken over de oudheid en vertalingen van antieke auteurs blijven goed verkopen. Zelfs als libretto-taal blijft het Latijn overeind met werken als 'Flamma Flamma' van Nicolas Lens en de neo-spirituele muziek van Arvo Pärt.

Waar de 'classics' echter opvallend afwezig blijven is bij opiniemakers. De obligate lippendienst wordt bewezen aan de Grieks-Romeinse traditie, maar in tegenstelling tot de uit den treure opgevoerde Christelijke waarden – sommigen spreken zelfs over intellectuele software – blijft de erfenis van de klassieken oorverdovend afwezig.

Dit is eigenlijk zeer vreemd omdat we de voorbije 15 à 20 jaar – en vooral sinds 9/11 – een discoursverschuiving vaststellen in het publieke debat, waarbij de sociaal-economische en politieke sjablonen (het Marxisme versus het Kapitalisme) plaats hebben ingeruimd voor culturele sjablonen.

De controverse rond Francis Fukuyama's boek 'The End of History and the Last Man' – dat in 1989 de liberale democratie als eindpunt in de geschiedenis voorstelde, is weggeblazen door de controverse die Samuel Huntington's *Clash of Civilizations* (1993) creëerde en die we nog dagelijks in kranten en weekbladen in vele gedaanten terugvinden.

Interessant tussen haakjes is dat Huntington een belangrijk onderscheid ziet tussen de Orthodoxe beschaving die volgens hem rechtstreeks uit het Byzantijnse Rijk komt en de Westers-Christelijke beschaving die door pas door de renaissance weer met de Klassieke Cultuur in aanraking kwam.

Welk paradigma onze complexe globale wereld het beste verklaart, is een legitieme maar op dit moment vooral academische vraag. De actuele vraag, die de loop van de 21ste eeuw zal bepalen, is welk paradigma de meeste menselijke en politieke krachten zal weten te mobiliseren. Hoe zullen politici dit krachtveld bespelen? Zijn politieke instituties bestand tegen de druk van het irrationele?

⁵ De Standaard, 10 feb. 2010

Classics en religie

De 21ste eeuw lijkt de eeuw van de religiositeit te worden. Maar het is geen mensvriendelijke religiositeit. Fundamentalisten vinden inspiratie in de islam voor het plegen van geweld. Het is een mix van verzet tegen een wereld waarin onrecht in structuren en instellingen gebetonneerd zit, van manipulatie door machthebbers die een zondebok nodig hebben, van machtsdrang en zinzoekerij van gefrustreerde (on)volwassenen die beseffen dat de wereld waarvoor ze als kind werden opgevoed ('gesocialiseerd' zoals dat heet) niet bestaat en die het gevecht aangaan om deze imaginaire wereld tot stand te brengen.

Geweld blijft gelukkig slechts het antwoord van een kleine minderheid van fanatici. Maar de identificatie van de westerse moderniteit als oorzaak van structureel onrecht, machtsmisbruik, en immoraliteit is gemeengoed bij een veel grotere groep gelovigen.

De Islam is niet de enige religie is waarop gelovigen zich baseren om de westerse moderniteit te verwerpen. De kolonisatie van de Westbank vindt zijn legitimatie niet in de veiligheidsnoden van Israël, maar in de aanspraken op Bijbelse gronden. Orthodox Joodse scholen onderwijzen hun leerlingen in de Scheppingsleer.

Terwijl de Katholieke Kerk aanhang verliest, groeien Evangelische kerken met een uiterst conservatieve en radicale boodschap waarin de letterlijke interpretatie van Bijbelteksten centraal staat. In Afrika spelen *pasteurs* van Evangelische kerken een kwalijke rol in het heroplevend geloof in hekserij. Volgens rapporten van het United Nations Children's Fund werden in Nigeria alleen al de voorbije 10 jaar 15.000 kinderen onder impuls van evangelische pastors van hekserij beschuldigd, 1000 kinderen werden vermoord. In oktober 2009 alleen werden 6 kind-heksen vermoord, 3 onder hen werden levend verbrand onder het Bijbelse motto 'Thou shalt not suffer a witch to live'. (Exodus 22:18).

Europa blijft relatief gespaard en Vlaanderen is al helemaal een gezapig achterwatertje in deze. Maar 44% van de bevolking in de VS gelooft dat de wereld minder dan 10.000 jaar geleden geschapen werd. De invloedrijke creationist Ken Ham (een bioloog van opleiding!), spreekt over 'evolutionaire termieten' die het woord van God ondermijnen en die wetteloosheid, homosexualiteit, pornografie en abortus ondersteunen. Het Bijbelse fundamentalisme van Ham legitimeert geweld. Termieten moet je uitroeien; ze geen kans geven ; vooral er niet mee discussiëren.

Dergelijk extremisme wordt (gelukkig) door weinigen gedeeld. De overgrote meerderheid van gelovigen (moslims, christenen, joden en anderen) en ongelovigen heeft sympathie voor deze of gene overtuiging en overtuigden, maar laat zijn gedrag zelden hierdoor bepalen. 'Gewone' mensen zijn bezig hun kinderen, familie, werk, huis enzomeer.

Opiniemakers en besluitvormers zijn echter nooit erg talrijk. Het is verontrustend dat Hams fundamentalisme gedeeld wordt door anderen, die een publiek trachten aan te boren dat de basisprincipes van de moderniteit verwerpt.

Politiek columniste en auteur Ann Coulter schreef kort na 9/11: "We should invade their countries, kill their leaders and convert them to Christianity. We weren't punctilious about locating and punishing only Hitler and his top officers. We carpet-bombed German cities; we killed civilians. That's war. And this is war."⁶

George Bush sr. stelde: "I don't know that atheists should be considered citizens, nor should they be considered patriots. This is one nation under God." Zijn zoon George Bush jr. meende dat "God told me to strike at al Qaida and I struck them, and then he instructed me to strike at Saddam, which I did, and now I am determined to solve the problem in the Middle East. "

Wat heeft de oudheid hier mee te maken ? Interessant is dat Ham zelf het verband legt: 'Humanism ... is a religion that teaches that man is the measure of all things. ... The evolutionary teaching that man has evolved as a higher animal is a part of the *Humanist Manifesto*, for this is foundational to the religion of humanism.' Volgens hem is dit een 'foundational (change) from God's Word (creation) to man's opinion (evolution) ... 'from being like the Jews to being like the Greeks'⁷.

Er is echter meer dat de relevantie van de klassieke oudheid voor het religieuze discours van de 21ste eeuw ondersteunt. De drie grote monotheïstische godsdiensten, Jodendom, Christendom, Islam, dragen de sporen van de Klassieke Cultuur. Het Jodendom draagt de sporen van de 'vergrieksing' die het in de hellenistische en Romeinse tijd onderging en die uiteindelijk leidde tot het ontstaan van het rabbijnse Jodendom van de Talmud⁸. Het christendom is weinig meer dan de Grieks-Romeinse herinterpretatie van een joodse heilsleer. De islam, de laatste van de drie is op zijn beurt de Arabische interpretatie van het Joodse en Byzantijns-Christelijke monotheïsme. Zo komt de sluier bvb. rechtstreeks uit de Byzantijnse en Joodse traditie.

De oudheid was bovendien de eerste periode in de geschiedenis van de mensheid dat godsdienstige overtuigingen legitimatie boden tot massamoord en etnische zuivering. De idee dat geloof vervolging, geweld en moord kan legitimeren ontstond en werd uitvoerig onderbouwd door klassiek geschoolde en retorisch getrainde denkers zoals Augustinus.

Anderzijds vindt het uitdrukkelijke geloof in de ratio als tegengewicht voor (bij)geloof eveneens zijn oorsprong in de oudheid. Het was deze erfenis van Griekenland en Rome

⁶ <http://www.nationalreview.com/coulter/coulter.shtml>

⁷ HAM Ken, *Why won't they listen?*, <http://www.answersingenesis.org/home/area/WWTL/index.asp>

⁸ LEVINE Lee, *Judaism and Hellenism in Antiquity: Conflict or Confluence?*, University of Washington Press, 1998.

die de filosofen van de verlichting overtuigde van de verwerpelijkheid van godsdienstvervolging en het was de status van de Griekse en Romeinse schrijvers en denkers die beetje bij beetje grote lagen van de bevolking voor het verlichtingsideaal kon winnen.

Het moderniseringsproces van het Christendom was een langzaam proces dat zich over meer dan 200 jaar voltrok en dat nog steeds niet door alle gelovigen verteerd is. De eerste paus die stelde dat de evolutieleer niet in strijd is met christelijke rechtgelovigheid was Johannes Paulus II in 1995. Tot 1967 diende iedereen die een kerkelijke functie bekleedde op straffe van excommunicatie de 'antimodernisme-eed' te zweren. Deze eed was ingevoerd door Pius X in 1910 en hield o.m. in dat de leerstellingen die in de encyclieken *Lamentabili sane* (1907) en *Pascendi dominici gregis* (1907) geformuleerd waren aanvaard moesten worden. Deze encyclieken waren een 'update' van de grote *Syllabus Errorum* die Pius IX in 1864 had uitgevaardigd, waarin de vergissingen van vernieuwers werden veroordeeld, zoals: scheiding van kerk en staat, vrijheid van godsdienst, vrijheid van onderzoek, geweldloosheid van de kerk (!), ...

De stelling dat het modernisme geboren zou zijn uit het Christendom is dus op zijn minst historisch problematisch. Ken Ham en Bernard Williams hebben gelijk : de moderniteit is Grieks (en Romeins). Het Verlichtingsdenken komt voort uit het Humanisme. De moderniteit werd gepuurd uit de erfenis van de klassieken. Het is tijd dat het publiekshistorisch debat over de verhouding tussen religie en staat terug gaat naar de roots van het probleem.

Koen Verboven (UGent)